

Інформаційна аналітика як складова системи діагностики діяльності бібліотек

Олексій Кобелєв,
докторант ХДАК

Розглядається інформаційно-аналітична складова діагностики результатів діяльності бібліотек. Визначається сутність організаційної діагностики та перспективи і можливості її використання для характеристики діяльності бібліотек.

Розбудова в Україні нової економічної, політичної, а також законодавчої системи, яка базується на ідеях демократичного розвинутого суспільства, викликає необхідність створення та реалізації прогностичних та аналітичних технологій і систем інформаційної підтримки прийняття рішень у системі державного управління в цілому і бібліотечної галузю та окремою бібліотекою [15]. Трансформування системи управління бібліотекою за ринкових умов може розглядатися як сукупність взаємопов'язаних заходів, спрямованих на поступову зміну сутності та характеру економічних відносин, що складаються між суб'єктами й об'єктами управління у процесі господарювання. Дедалі частіше відмовляються від адміністрування при одночасному освоєнні ринкового інструментарію управління [13; 20]. Охоплюючи внутрішні (виробничі) та зовнішні (ринкові) аспекти, комплекс заходів з трансформування управління бібліотеками як суб'єктами господарювання набирає всеосяжного характеру у стратегічних перетвореннях ринкового типу.

Все це зумовлює запозичення та активне використання в бібліотечній теорії та практиці багатьох понять, методів та окремих напрямів економічної науки, починаючи з управління бібліотекою як господарюючим суб'єктом [13; 20], менеджменту [27], маркетингу [12] і закінчуючи категоріями виробництва [8]. Сучасні тенденції розвитку економічного аналізу на рівні мікроекономічних процесів (поведінка суб'єктів господарювання на галузевих ринках) припускають підвищення ролі та значення його діагностичного етапу і як результат — використання в економіці терміна "діагностика" [2—4; 6; 9; 11; 19]. Слід зазначити, що нині в бібліотечно-інформаційній сфері термін "діагностика" використовується для характеристики споживачів інформації в цілому [22] та інформаційної культури особистості зокрема [5], як складова діагностико-моніторингових досліджень (наприклад, краєзнавчої діяльності бібліотек [18]), активно розвивається "інформаційна діагностика" [7] тощо. На наш погляд, формування інформаційного ринку, процеси реструктурування бібліотечної галузі в цілому та діяльності окремих бібліотек зумовлюють необхідність ширшого використання методів організаційної (економічної) діагностики в бібліотечній теорії та практиці [14]. У цьому контексті особ-

ливого значення набуває проблема інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики діяльності бібліотек, яка не отримала спеціального розгляду у вітчизняних бібліотекознавчих дослідженнях.

Стаття має на меті обґрунтувати необхідність створення ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики діяльності бібліотек.

Досягнення мети зумовило постановку таких дослідницьких завдань:

- розгляд місця інформаційної аналітики в структурі бібліотечної діяльності;
- розкриття сутності та еволюції поняття "організаційна (економічна) діагностика";
- окреслення можливостей застосування організаційної (економічної) діагностики для оцінки діяльності бібліотек та визначення особливостей інформаційно-аналітичного забезпечення діагностики діяльності бібліотек.

Передусім слід зазначити, що зростання потреб суспільства, збільшення потоків та масивів документально фіксованої інформації, формування метатекстового простору інформаційних систем, необхідність перероблення інформації та включення її до системи соціальних комунікацій зумовили розвиток аналітичного компонента в діяльності бібліотеки. При цьому аналітична функція притаманна з моменту оформлення книгозбірні в окрему сферу соціальної діяльності [10; 23; 24; 26].

Як зазначає В. Ільганаєва [10], структура бібліотечної діяльності має зовнішній та внутрішній рівні, взаємодія між якими і є простором формування засобів та способів вирішення виробничих суперечностей при задоволенні суспільних потреб у використанні інформаційних та інтелектуальних (когнітивних) ресурсів. До зовнішньої структури належать: суспільні потреби в інформації та знанні; потоки, масиви інформації та знань, що виникають і циркулюють у суспільстві, характер соціально-комунікаційної діяльності, соціально-комунікаційні середовища, інформаційний простір суспільства.

У бібліотеці внутрішня структура діяльності детермінована, головним чином, її функціональними характеристиками. У найзагальнішому вигляді структура діяльності в бібліотеці відбиває стадії ідентифікації запиту й вибору шляху його задоволення за певними вимогами суспільства в будь-якій формі і в будь-якій якості, але сутність вибраних технологій зумовлюється предметом праці, результатом якої є різні продукти. Відповідно до цього в найвищому своєму комунікаційному розвитку бібліотечна діяльність підіймається до інформаційно-аналітичного рівня і вже має ознаки сфери діяльності когнітивного рівня розвитку соціальних комунікацій.

Сьогодні під поняттям інформаційної аналітики фігурує цілий ряд понять [24], які необхідно розрізняти й по-різному називати. Саме тому Ю. Курносомим і П. Конотоповим [17] аналітика розглядається як дисципліна, що поєднує три найважливіші компоненти: методологію інформаційно-аналітичної роботи, організаційне забезпечення цього процесу й технологічно-методологічне забезпечення розроблення та створення інструментальних засобів для її ведення. На основі цього надається таке її визначення: "Аналітика — це цілісна сукупність принципів методологічного, організаційного й технологічного забезпечення індивідуальної й колективної розумової діяльності, що дає змогу ефективно опра-

цьовувати інформацію з метою вдосконалення якості наявних і придбання нових знань, а також підготовки інформаційної бази для прийняття оптимальних управлінських рішень" [17, с. 28].

Загалом, інформаційна аналітика у структурі бібліотечної діяльності має три контури [10, с. 115]: 1) рівень підготовки управлінських рішень у своїй сфері; 2) узагальнення підходів до аналізу інформації, що циркулює в суспільстві на різних рівнях його функціонування і створення інформаційно-аналітичних продуктів для використання в різних галузях; 3) рівень опрацювання знань, який виявляється через нову організацію праці — аналітика, нові технології, нові продукти — практично є перехідним до іншої роботи і діяльності.

Інформаційна аналітика як складова системи діагностики роботи бібліотек входить до першого із зазначених контурів.

Діагностика інтенсивно розвивалася насамперед у технічних і технологічних сферах, медицині, біології, хімії, криміналістиці, фінансовій діяльності. Існує декілька визначень терміна діагностика: розпізнавання образу; встановлення і вивчення ознак, що характеризують стан досліджуваних об'єктів для передбачення можливих відхилень і їхнє запобігання в нормальному режимі роботи об'єкта; сукупність методів дослідження процесів і явищ [1; 25].

Спочатку термін "діагностика" активно використовувався в медицині, де під ним розуміється виявлення симптомів (ознак захворювання) і встановлення причин походження недуги. Результат — діагноз, ідентифікація хвороби на основі всебічного обстеження хворого. На початку XX ст. виник термін "технічна діагностика" — встановлення і вивчення ознак, що характеризують наявність дефектів у машинах, їхніх вузлах, елементах та ін. для передбачення можливих відхилень у режимах роботи, а також розроблення методів та засобів виявлення і локалізації дефектів у технічних системах.

З 70-х років минулого століття термін "діагностика" використовується в інформаційному забезпеченні процесів управління науково-технічним прогресом у тому ж самому значенні що й у технічній, медико-біологічній, процедурній діагностиці [1, с. 30].

Наприкінці XX ст. у Росії та інших країнах починають використовувати термін "економічна діагностика", іноді — "соціально-економічна діагностика", "організаційна діагностика", "діагностика підприємств" та ін. Розглянемо докладніше історію адаптації цього терміна в науці.

Так, на початку останнього десятиріччя другого тисячоліття А. Варганов визначає економічну діагностику як "розпізнавання стану досліджуваного об'єкта за непрямыми ознаками, вивчення стану об'єкта, зокрема й економічного" [4, с. 9—10]. Вона "спрямована, насамперед, на оцінку стану економічних об'єктів в умовах неповної інформації з метою виявлення проблем розвитку і перспективних шляхів їхнього вирішення, а також на вивчення режимів функціонування самих систем" [4, с. 10].

Це визначення уможливило виявлення значеннєвого навантаження поняття "розпізнавання стану економічного об'єкта". Крім того, воно вказує на складність проведення діагностики в економіці, акцентуючи увагу на проблемі інформаційної закритості середовища функціонування об'єктів дослідження. Водночас це визначення є загальним, не конкретизує об'єкту спрямованість діагностичних досліджень в економіці.

Конкретніше визначення діагностики в економіці запропонувала О. Дмитрієва у 1992—1994 рр.: "У медицині діагноз — це визначення стану людини, у технічній діагностиці — визначення стану об'єкта технічної природи, в економіці — визначення стану економічного об'єкта — підприємства, району, країни". Сама ж діагностика: "визна-

чення стану економічного об'єкта, виявлення його "хвороб", "патологій", "болючих точок" і "вузьких місць" [9, с. 5].

У цьому визначенні конкретизується об'єкт дослідження — підприємство, регіон, країна. Причому перелік об'єктів дослідження сформульований у природному порядку — від простого до складного. Крім цього, діагностика представлена як процес, результат якого також визначений. Але помітно, що термін "діагностика" ще не знайшов свого місця в економічній науці, тому-то й є "калькою", запозиченою з інших галузей знань.

Таким чином, першу половину 90-х рр. XX ст. можна назвати періодом "зародження" економічної діагностики, який характеризується становленням ринкових відносин та інтересом до розвитку економічної науки. Це зумовило виникнення нових течій і напрямів в економіці взагалі й економічному аналізі зокрема. У цей період макро- і мікрорівень становлять однаковий інтерес для вчених, тому й не існує чіткої об'єктної спрямованості в діагностиці, а зазначається, що об'єктом дослідження можуть бути як підприємство, так і регіон або країна. Але початок є, подальша робота вчених уже спрямована на становлення і розвиток теорії та методології діагностики в економіці.

Так, у 1995—1997 рр. М. Глазов називає діагностику підприємства "новим підходом у фінансовому аналізі" і визначає її як "систему, що припускає розпізнавання за сукупністю об'єктивних соціально-економічних, науково-технічних, політичних та інших причин (факторів) виникнення дисфункцій, тобто виникнення розладу функціонуючого "організму" [6, с. 9], або — "навчання про методи і принципи розпізнавання дисфункцій і постановки діагнозу з метою збільшення ефективності функціонування, підвищення життєздатності в умовах конкуренції" [6, с. 9].

У цьому визначенні, по-перше, діагностика визначається як "система, що припускає розпізнавання", тобто проведення роботи зі створення системи оцінних критеріїв, що дає змогу розпізнавати порушення в роботі досліджуваного економічного об'єкта; по-друге, її називають "новим підходом в аналізі", що надає можливість охарактеризувати діагностику як складову частину економічного аналізу зі своїми принципами, методами й інструментами дослідження. Але саме підприємство як господарюючий суб'єкт ринку ще не є основним об'єктом дослідження, оскільки системоутворюючі фактори, на думку цього автора, перебувають у сфері зовнішнього середовища.

У ті ж роки (1994—1997) дещо іншого підходу до діагностики в економіці додержуються вчені, котрі цікавляться проблемами організації управління. Так, А. Баранников визначає організаційну діагностику як "розділ науки, що вивчає ознаки організаційної патології, методи і принципи, за якими визначається діагноз, виявляються організаційні протиріччя і даються рекомендації щодо їхнього усунення" [2, с. 3]. При цьому діагностичний аналіз як "метод дослідження організаційних систем передбачає кількісну оцінку властивостей і стану організації, а також причин дезорганізації її структурних утворень" [2, с. 3]. На нашу думку [14], саме цей підхід є найперспективнішим з точки зору адаптації та використання в бібліотечній сфері. Це зумовлено тим, що за такого підходу діагностика розглядається як науковий напрям із властивими йому конкретними предметом, об'єктами і методами дослідження, сформованим понятійним апаратом. При цьому основна увага приділяється вивченню організаційних аспектів діяльності конкретного підприємства (у нашому випадку — бібліотеки), що, з одного боку, істотно звужує рамки діагностики, а з іншого — орієнтує її на вивчення діяльності конкретної організації.

Таким чином, період з 1994 р. по 1997 р. став для економічної діагностики періодом становлення. За цей час вона поступово знаходить своє місце і значення в понятійному апараті економічної науки. Крім того, ринкові відносини, що установилися, зробили підприємство повноправним суб'єк-

том господарювання, і подальші ринкові перетворення змістили інтереси науки до виробничо-господарських систем, тобто на рівень мікроекономічних процесів. Діагностична функція аналізу частково представлена в працях Т. Бердникової. Вона відзначає, що "сутність діагностики діяльності підприємства полягає в установленні і вивченні ознак, виміри основних характеристик, що відбивають стан економіки і фінансів суб'єкта, який господарює, для передбачення можливих відхилень від стійких, середніх, стандартних значень і запобігання порушенням нормального режиму роботи" [3, с. 7]. Стверджується, що діагностика — це "сукупність дій з розпізнавання дійсного стану досліджуваної організації і визначення складу факторів, що впливають на режим її функціонування" [3, с. 9].

Отже, за останнє десятиліття термін "діагностика" в економіці набув популярності. Запозичуючи позитивні риси і практичний досвід, нагромаджений в інших галузях знань, теорія економічної (організаційної) діагностики узагальнює і систематизує дані про економічні ситуації, що трапляються, і про альтернативи дій, що виникають.

Нині у діагностиці намітилися два основні напрями: вивчення економічного стану суб'єктів, що господарюють, і їхнього становища на ринку. Діагностика економічного стану є частиною внутрішнього аналізу. Це спрямування діагностичних досліджень на вивчення результатів підприємницької діяльності всієї організації і роботи її структурних підрозділів. Підсумком проведення діагностики економічного стану є обґрунтування причин порушень і відхилень у роботі організації. Одержувана інформація дає менеджерам змогу не тільки вчасно реагувати на ускладнення в роботі, а й ідентифікувати реальний економічний стан організації, наприклад, за показниками надійності, стабільності, стійкості, критичності та катастрофічності. З урахуванням специфіки бібліотек, цей напрям діагностичних досліджень може успішно використовуватися і в бібліотечно-інформаційній галузі.

Діагностика становища суб'єктів, що господарюють, на ринку — це частина зовнішнього аналізу економічних умов їхнього функціонування. Цей напрям вивчає вплив зовнішнього середовища на цілі і мотивацію учасників галузевих ринків, характер взаємин, що виникають при цьому, а також визначає місце організації в групі однорідних. Основними результатами проведення діагностики становища на ринку є: порівняльний рейтинг суб'єктів, які господарюють, потенційні можливості і реальні загрози при взаємодії з іншими організаціями й інститутами інфраструктури ринку, а також прогноз зміни зовнішнього середовища. Інформаційною основою проведення дослідження є дані, що містяться у звітності суб'єктів, котрі господарюють, галузевих і регіональних оглядах, а також публікаціях у спеціалізованих газетах і журналах. Характерна ознака цього напрямку діагностики — комплексний характер дослідження публічної звітності учасників ринкових відносин. Він може успішно знайти своє застосування й як засіб оптимізації діяльності бібліотек, які все активніше виходять на ринок інформаційних продуктів і послуг.

Загалом можна визначити такий перелік видів робіт, які становлять основу методики проведення діагностичних досліджень діяльності бібліотек:

- визначення системи типових ознак можливих видів стану бібліотеки;
- розроблення системи кількісних і якісних показників для опису виділених ознак;
- обґрунтування критеріальних значень, інтервалів і порогів зміни обраних показників;
- розроблення механізму організаційного тестування, формування системи тестів діагностичної спрямованості;

- виявлення порушень і відхилень у роботі бібліотеки порівняно із заданим режимом функціонування;
- узагальнення і систематизація виявлених невідповідностей параметрам нормального режиму роботи;
- попередня постановка діагнозу і прогнозування можливих наслідків відхилень;
- уточнення ситуації, що складається, і змін в умовах функціонування бібліотечної установи;
- постановка остаточного діагнозу й оформлення результатів проведеного дослідження;
- обговорення діагнозу і підготовка пропозицій щодо зміни існуючої ситуації;
- створення банку даних з найтипівіших управлінських ситуацій.

Доцільність виділення зазначених видів робіт із проведення організаційної діагностики бібліотек зумовлюється такими факторами:

- вони є чіткою послідовністю дій, орієнтованих на одержання конкретних практичних результатів дослідження;
- вони можуть виконуватися автономно за умови використання достатньої інформації. Це дає змогу в разі необхідності повертатися до попередніх видів робіт, не переглядаючи всі отримані результати і формуючи цикли логічних міркувань;
- виконання усього комплексу робіт забезпечує повну реалізацію діагностичного етапу аналізу, не залишаючи "білих плям" у роботі дослідника;
- кожен вид робіт містить елементи, що уможливають отримання попередніх висновків, чим створюється умова рівнозначності, послідовності та безперервності проведення цих видів робіт.

Виділені позитивні моменти наочно виявляються через логічну послідовність їхнього виконання. При цьому кожен вид робіт має певне призначення і відіграє конкретну роль у рамках проведення діагностичного дослідження. Ефективність останнього, у свою чергу, значною мірою залежить від інформаційно-аналітичного елемента як інтелектуальної основи діагностики діяльності бібліотек. Зокрема, складовими інформаційно-аналітичної діяльності, що скерована на вирішення практичних завдань, є суттєві процеси, наведені в роботі [17]: 1) аналіз цілей управління і формування завдань інформаційно-аналітичної діяльності; 2) адаптивний процес збирання інформації для вирішення управлінських завдань; 3) аналіз і оцінка отриманої інформації, виявлення сутності процесів і явищ, що спостерігаються; 4) планування і проведення моделювання інформаційного середовища; 5) побудова моделі предметної галузі дослідження, об'єкта досліджень, середовища його функціонування; 6) синтез нового знання (інтерпретація результатів, прогнозування), необхідного для прийняття рішень; 7) доведення результатів аналітичної роботи (нової інформації або знань) до суб'єктів управління (структури або особи, яка приймає рішення). Наведену послідовність можна розглядати [10] як схему руху від зародження свідомої потреби в здобутті нового знання до прийняття рішень або здійснення дії у будь-якій системі, природничій або штучній (соціальній). У кожній складається певний розподіл функцій за певними підсистемами, що відповідають за виконання змісту кожного наведеного кроку (пункти 1—7). Зважаючи на наявність так званого кібернетичного зв'язку в системах, що функціонують, можна додати ще один крок — це зворотний зв'язок із досягненням мети і виконанням завдань.

Все це дає підстави вважати, що інформаційна аналітика є необхідною складовою діагностики результатів діяльності бібліотек.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні інформаційно-аналітичного інструментарію, впровадженні організаційної діагностики в діяльність бібліотек, запозиченні засобів і методів діагностики, розроблених в економіці, у бібліотечну теорію та практику, їхньому адаптуванні, а можливо, й розробленні спеціальних методів бібліотечної діагностики.

Список використаної літератури

1. *Аналитика* — Капитал. Информационно-аналитические службы и технологии. Экспертиза / ред. С. С. Терещенко ; ВИНТИ. — М. : ВИНТИ, 1999. — 335 с. — (Серия "Антологические исследования системных проектов" : в 22 т., т. 2).
2. *Баранников А. Ф.* Методы диагностики и определения эффективности организационных систем / А. Ф. Баранников. — М. : ГГУ, 1999. — 369 с.
3. *Бердникова Т. Б.* Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия / Т. Б. Бердникова. — М. : ИНФРА-М, 2001. — 287 с.
4. *Вартанов А. С.* Экономическая диагностика деятельности предприятий / А. С. Вартанов. — М. : Финансы и статистика, 1991. — 80 с.
5. *Гендина Н. И.* Информационная культура личности: диагностика, технология формирования : в 2 ч. / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, И. Л. Скипор. — Кемерово : Кемеров. гос. акад. культуры и искусств, 1999. — Ч. 2. — 146 с.
6. *Глазов М. М.* Диагностика предприятий: Новые решения / М. М. Глазов. — СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 1997. — 273 с.
7. *Гордукалова Г. Ф.* Информационная диагностика объекта: истоки, методы, перспективы / Г. Ф. Гордукалова // Современное библиотечно-информационное образование : учеб. тетр. / СПбГУКИ. — 2001. — Вып. 6. — С. 89—100.
8. *Давидова И. О.* Библиотечное производство в информационном обществе / И. О. Давидова. — Х. : ХДАК, 2005. — 295 с.
9. *Дмитриева О. Г.* Региональная экономическая диагностика / О. Г. Дмитриева. — СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 1992. — 178 с.
10. *Ильганаева В. О.* Аналітика в структурі бібліотечної діяльності / В. О. Ильганаева // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — 2007. — Вып. 23. — С. 109—117.
11. *Кіндрацька Г. І.* Стратегічний менеджмент : навч. посіб. / Г. І. Кіндрацька. — К. : Знання, 2006. — 366 с.
12. *Клюев В. К.* Маркетинговая ориентация библиотечно-информационной деятельности : учеб. пособие / В. К. Клюев, Е. М. Ястребова. — М. : Профиздат, 1999. — 144 с.
13. *Клюев В. К.* Основы инициативной хозяйственной деятельности библиотеки : учеб. пособие / В. К. Клюев. — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та культуры, 1998. — 93 с.
14. *Кобелев О. М.* Діагностика результатів діяльності бібліотек // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Вып. 20. — С. 80—85.
15. *Кобелев О. М.* Інформаційно-аналітичне забезпечення стратегічного реструктурування бібліотек України / О. М. Кобелев // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2009. — № 1. — С. 45—51.
16. *Кузнецов И. Н.* Учебник по информационно-аналитической работе / И. Н. Кузнецов. — М. : Яуза, 2001. — 320 с.
17. *Курносоев Ю. В.* Аналитика, методология, технология и организация информационной аналитической работы / Ю. В. Курносоев, П. Ю. Конотопов. — М. : Русаки, 2004. — 512 с.
18. *Неверова Т. А.* Диагностико-мониторинговое исследование краеведческой деятельности библиотек в создании информационной базы управления / Т. А. Неверова // Библ. дело — XXI век. — 2004. — № 1. — С. 128—133.
19. *Осовська Г. В.* Менеджмент організації : навч. посіб. / Г. В. Осовська, О. А. Осовський. — К. : Кондор, 2005. — 853 с.
20. *Петрова Л.* Бібліотека як господарюючий суб'єкт в умовах ринку / Людмила Петрова // Вісн. Кн. палати. — 2001. — № 7. — С. 17—20.
21. *Рейльян Я. Р.* Аналитическая основа принятия управленческих решений / Я. Р. Рейльян. — М. : Финансы и статистика, 1989. — 182 с.
22. *Сафиуллина З. А.* Диагностика потребителя информации как проблема библиотечно-библиографической науки : в 2 ч. / З. А. Сафиуллина // Библиотековедение: вчера, сегодня, завтра : тез. докл. и сообщ. науч. конф., Москва, 23—25 апр. 1996 г. / Моск. гос. ин-т культуры [и др.]. — М., 1996. — Ч. 2. — С. 27—30.
23. *Семенюк Е. П.* Інформаційно-аналітична діяльність у структурі та механізмах соціальної практики / Е. П. Семенюк // Науково-технічна інформація. — 2003. — № 2. — С. 42—44.
24. *Сілкова Г.* Інформаційно-аналітична діяльність як напрям інформаційної діяльності / Галина Сілкова // Вісн. Кн. палати. — 1999. — № 3. — С. 15—16.
25. *Скідін О. Л.* Аналіз понять, пов'язаних з технологією діагностування / О. Л. Скідін // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка [та ін.]. — К. ; Запоріжжя; Одеса, 2000. — Вып. 9. — С. 125—143.
26. *Сляднева Н. А.* Информационно-аналитическая деятельность: проблемы и перспективы / Н. А. Сляднева // Информационные ресурсы России. — 2001. — № 2. — С. 14—21.
27. *Суслова И. М.* Основы библиотечного менеджмента / И. М. Суслова. — М. : Либерея, 2000. — 242 с.